УДК 657.471.12

ТРУФЕН Алла Олегівна

СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ НА ОСНОВІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ДОХОДІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглянуто стан та проблеми фінансування вищих навчальних закладів, ефективності їх використання та формування бюджету в установах освіти.

Ключові слова і фрази: *освіта, бюджетне фінансування, фінансові ресурси, додаткові джерела фінансування.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Упродовж століть вищі навчальні заклади відігравали провідну роль у підготовці молоді до професійного життя і сприяли формуванню цивілізованого суспільства. Водночас ВНЗ є відповідальними перед суспільством за розвиток економіки, культури, освіти і науки, перед якими постають нові завдання, які полягають у підвищенні ролі та їх вагомого внеску в розв'язанні актуальних проблем сучасності.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми нових підходів ВНЗ як складових національних економік та напрямів фінансування неодноразово досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені Е.Тоффлер, Е.Діннсон, К.Нордентр, В.О.Горєв, Ю.Кудрявчев, О.Замулін, Б.Капустін, А Кімберг, Г.Майєр, Т.Б.Боголіб, О.Кратт, А.Мороз, Г.Хорунжий, О.Хміль, В.Л.Шевченко, К.С.Семенюк, І.Мельничук і інші.

Виклад основного матеріалу дослідження із обґрунтуванням одержаних результатів. У сучасний період вищі навчальні заклади повинні відігравати ключову роль у розвитку суспільства, економіки та культури на глобальному, регіональному, національному і місцевих рівнях. Саме на відповідальності вищих навчальних закладів перед суспільством наголошував у своїй статті Г.Хорунжий, який особливу увагу звертав на ключове завдання університетів: підготовку людини до виконання своєї ролі у суспільстві та навчання протягом усього життя [1].

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато реформування галузі на основі прийнятої Урядом Програми "Освіта. Україна XXI століття"[2].

У наш час знання втрачають свою цінність, оскільки все дуже інтенсивно змінюється, тому ВНЗ повинні постійно змінювати підходи до підготовки фахівців адекватно до змін в економічному і суспільному житті. Сьогодні мова повинна йти про зміну парадигми освіти – вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх вирішення в сфері освіти [3].

У цих умовах ВНЗ постають більш складними організаціями, управління якими вже недостатньо здійснювати традиційними академічними методами і способами. Виконання важливої ролі вищих навчальних закладів вимагає відповідного фінансування. На відміну від інших галузей економіки, де науково-технічний прогрес відносно здешевлює послуги, прогрес освіти супроводжується їхнім подорожчанням.

Скорочення видатків на наукову діяльність за рахунок державного бюджету, зокрема, за період 1990-2009 рр. фінансування скоротилось із 2,3% до 0,37 % ВВП. Аналогічна ситуація з фінансуванням наукової діяльності і за рахунок усіх

інших джерел фінансування, відповідно обсяг фінансування за рахунок усіх інших джерел скоротився із 3,11 до 0,86% ВВП.

Яку функцію виконує в країні наука (соціокультурну, пізнавальну чи економічну), залежить від рівня фінансування. Отже, виходячи із рівня фінансування, зрушень у цій сфері та сфері суспільної свідомості в Україні, як видно, в найближчі часи не очікується. На основі такого рівня фінансування наукова діяльність може виконувати лише пізнавальну роль.

Що стосується освіти і, зокрема, вищої освіти, то сьогодні ця сфера вважається стратегічним і пріоритетним напрямом в Україні. В останні роки спостерігається деяке збільшення обсягів видатків із державного бюджету на освіту, проте воно є незначним, спостерігається скорочення доступу до отримання вищої освіти, зокрема, на навчання за рахунок державного бюджету. За деякими джерелами видатки на освіту в державі за останні три роки досягли 40 млрд. грн., що складає всього 6,6 % ВВП (для прикладу в Європі рівень фінансування освіти не нижче 13% ВВП) [4].

Основним показником, який характеризує зміни у вищій школі є перехід на багатоканальне фінансове забезпечення вищої освіти, в тому числі за рахунок платного навчання та створення вищих навчальних закладів приватної форми власності.

Для активізації розвитку вищих навчальних закладів, поліпшення якості освіти необхідно поступово збільшувати обсяг видатків на вищу освіту. В умовах обмежених фінансових ресурсів держави – фінансування установ освіти потребує відмови від застарілих моделей фінансування та розробки нових засад з урахуванням соціальної значимості та рівня капіталізації доходів.

Фінансування освіти – це система відносин з метою формування, розподілу й використання різноманітних фінансових ресурсів у сфері освіти. В результаті дії цієї системи відносин утворюються різноманітні фонди фінансових ресурсів, призначенням яких є забезпечення нормального функціонування закладів освіти. Особливий характер освіти змішаного типу зумовлює і відповідну складність цієї системи. Вагоме значення освіти для суспільства є основою того, що її фінансування забезпечує держава, з іншого боку – забезпечення освіти фінансовими ресурсами може відбуватися не тільки з державного бюджету [5, с.102].

Фінансово-економічна ситуація змушує вищі навчальні заклади освіти шукати і застосовувати додаткові джерела фінансування, що передбачено ст.61 Закону України "Про освіту"[6].

Сьогодні в Україні існує розвинена мережа міжнародних освітніх фондів, які пропонують додаткове фінансування для реалізації найрізноманітніших освітніх і наукових потреб. Проте, не зважаючи на додаткові джерела фінансування, державне фінансування буде завжди відігравати ключову роль, оскільки за рахунок цього фінансування реально здійснюються державні плани щодо розвитку окремих галузей національної економіки. Рівень державного фінансування освіти залишається одним із головних показників, який характеризує національну політику в цій галузі.

За останнє десятиріччя більшість розвинутих країн світу провели реформи в освіти, де простежується тенденція до децентралізації, передачі багатьох управлінських повноважень та функцій на нижчі рівні і більш повної участі суспільства в процесі керівництва освітою. Як результат цього процесу в ряді держав змінилися методи і механізми фінансування закладів освіти.

У деяких країнах були проведені реформи, спрямовані на децентралізацію фінансування (в Бельгії, Великобританії, Іспанії, Франції), у деяких – посилена роль місцевих органів влади щодо прийняття відповідних управлінських рішень (Фінляндія, Швеція), в інших – введено нові моделі фінансування видатків на утримання навчальних закладів (Нідерланди), в окремих – надано ширші повноваження закладам освіти по управлінню своїм бюджетом (Великобританія). Але основна відповідальність за фінансування закладів освіти, як і раніше, покладається на державну владу різних рівнів.

В умовах оновлення системи вищої освіти в Україні, активних пошуків шляхів і засобів її модернізації та удосконалення, особливого значення набуває вивчення на використання зарубіжного досвіду, а також аналізу сучасного стану функціонування закордонної системи вищої освіти.

Закон України "Про освіту" проголошує, що фінансування державних навчальних закладів, установ і організацій системи освіти повинно здійснюватись на нормативній основі за рахунок коштів держави; підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування, причому держава забезпечуватиме бюджетні асигнування на освіту в обсязі, не меншому 10 % національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність. Фінансування вищих навчальних закладів державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, призначених для фінансування спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки [6].

Розміри бюджетних призначень на підготовку кадрів з вищою освітою, а також підготовку науково-педагогічних працівників визначаються у Законі про державний бюджет [7].

Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки кадрів з вищою освітою за спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності здійснюється з урахуванням державного замовлення, визначеного в необхідних обсягах.Залучення вищими навчальними закладами державної та комунальної форми власності додаткових джерел фінансування від надання дозволених законодавством України платних послуг та з інших джерел не тягне за собою зниження нормативів та розмірів фінансування, передбачених у відповідних бюджетах.

Аналіз структури доходів державних ВНЗ показує, що питома вага вищих навчальних закладів України за джерелами фінансування складає відповідно: 39,6 и 37 % – державний бюджет, 11,0 % і 0,6 % – місцеві бюджети, 0,3 % и 0,8 % – галузеві бюджети, 49,1 % і 61,6 % – кошти юридичних та фізичних осіб. Основним показником, який характеризує зміни у вищій школі, є перехід на багатоканальне фінансове забезпечення вищої освіти, в тому числі платне навчання та створення вищих навчальних закладів приватної форми власності і збільшення кількості окремих підрозділів.

Жорсткий поділ освіти на приватну і державну в сучасних умовах поступово втрачає сенс, оскільки існує навчання у державному освітньому закладі, який одержує субсидії держави. У цьому зв'язку на перший план виступають власність, тобто кому належить чи в якій формі власності перебуває та здійснює свою діяльність певний освітній заклад, і фінансування, тобто хто оплачує здобуття студентами освіти.

Державне фінансування підготовки кадрів може формуватися також за рахунок удосконалення державного замовлення на підготовку тих чи інших фахівців. Передумовою надання освітньому закладу державного замовлення повинен стати глибокий аналіз потреби ринку праці в тих чи інших фахівцях. Доведення до освітнього закладу державного замовлення на підготовку фахівців є гарантією зарахування абітурієнтів та оплати їхньої підготовки за встановленою ціною за рахунок державного бюджету.

Отже, проведені нами дослідження щодо оцінки стану фінансування вищої освіти у світі та в Україні показали, що:

- якісне виконання завдань, які стоять сьогодні перед навчальними закладами системи вищої освіти, вимагає достатнього рівня фінансового забезпечення діяльності ВНЗ;
- у сфері вищої освіти все більше простежується тенденція неспроможності держави брати на себе весь обсяг фінансування;
- відомо, що головним джерелом фінансування вищої освіти практично в усіх країнах є державний бюджет, який формується через податки, саме тому

ВНЗ у всіх країнах світу посилено займаються пошуком інших джерел фінансування;

- серед інших можливостей диверсифікації джерел доходів вищих шкіл розглядають продаж результатів і продуктів дослідної діяльності;
- запровадження платного навчання в Україні означає відмову від гарантованого державою безкоштовного навчання;
- можливості диверсифікації джерел доходів вищих навчальних закладів за рахунок платної форми навчання повинні супроводжуватись суттєвими якісними змінами в сфері навчання [4].

Виконання ВНЗ важливих завдань, що покладаються на них в сучасний період, потребує також належної соціальної відповідальності вищої школи, яка базується на усвідомленні проблем економічного та соціального розвитку суспільства та розумінні своїх обов'язків перед суспільством, органами влади, науково-педагогічними працівниками і студентами, персоналом ВНЗ, місцевими громадами, партнерами, службами тощо.

Важливою передумовою вирішення цього питання є створення ефективної системи менеджменту і системи облікового забезпечення прийняття оптимальних управлінських рішень для цієї системи, оскільки без адекватної облікової системи неможливо досягти ефективної діяльності ВНЗ.

Таким чином, вирішення основної стратегічної мети вітчизняної освіти, яка полягає в оновленні структури і змісту освіти, практичної спрямованості освітянських програм і розвитку фундаментальності, формування системи безперервної освіти, забезпечення умов для задоволення потреб громадян, суспільства і ринку праці в якісній освіті тісно пов'язано з вирішенням завдання підвищенням ефективності управління в системі освіти; удосконалення економічних механізмів у сфері освіти, передумовою чого є система обліку як важлива інформаційна система забезпечення правильних управлінських рішень.

Стан закладів вищої освіти в сучасний період віддзеркалює ті проблеми, які існують в державі. Рівень розвитку вищої освіти в України характеризується нелегким фінансовим становищем, вихід з якого пов'язаний з побудовою нових фінансових економічних відносин.

У сучасних умовах перед вищою школою України стоїть відповідальне завдання – задовольнити потреби суспільства у спеціалістах з вищою освітою, здатних розв'язувати складні соціально-економічні проблеми сьогодення і майбутнього.

Основою сучасного розуміння суспільного прогресу є нове бачення освіти та громадської свідомості як важливих складових сталого розвитку в даній сфері. Реформування цієї сфери – одне із головних завдань України на сучасному етапі. Україна іде шляхом Болонського процесу, що передбачає необхідність підвищення якості підготовки кадрів.

У світі існує чимало різноманітних систем вищої освіти, однак їх можна згрупувати за двома основними категоріями: державні системи, у яких вищі навчальні заклади забезпечуються та фінансуються державою; змішані системи з різною роллю державного та приватного секторів.

У той час як життєво необхідним є визначення об'єктивних потреб суспільства в освіті. Причому сам механізм планування і здійснення фінансових видатків свідчить про те, яке значення надається суспільством освіті, яка роль визнається за освітою у забезпеченні суспільного розвитку. В умовах фінансової скрути процес складання бюджету на освіту, відбувається не стільки знизу, скільки згори. На сьогодні залишається актуальним питання досліджень бюджетного фінансування освіти в умовах зміни економічних явищ і процесів викликаних реформуванням даної галузі.

Наступним етапом створення законодавчого підґрунтя для впровадження в практику фінансування вищої освіти за рахунок платного навчання. Для основного контингенту студентів зберігався державний бюджет як головне джерело фінансування, однак виділялася частина студентів, навчання яких фінансується зі спеціальних коштів. Вони складаються як із особистих коштів студентів, так і з коштів підприємств-замовників та організацій-спонсорів.

Платне навчання у державних ВНЗ (за так званим контрактом), так і ВНЗ інших форм власності (де оплата навчання є єдиним джерелом фінансових надходжень), потрібно розглядати як дуже результативний механізм виявлення та задоволення освітніх потреб людини. Із введенням платного навчання ринок вищої освіти відразу ж відреагував на них збільшенням обсягів підготовки за деякими спеціальностями, які були найбільш затребуваними з погляду абітурієнтів. Можна стверджувати, що структура платної вищої освіти сформована і продовжує формуватися виходячи виключно з потреб особистості.

Пошук нових, більш гнучких та оптимальних, схем фінансування вищої освіти здійснюється практично в усіх країнах світу, причому незалежно від рівня їх економічного розвитку і відповідно можливостей фінансування вищої школи.

Світова практика, засвідчує, що поки, на жаль, не створено зразкового механізму вирішення цієї проблеми, який можна було б застосовувати без певних обмежень. Використовуються різні підходи до розробки моделі фінансування вищої освіти, але всі вони передбачають запровадження в різних формах і масштабах нових принципів персоніфікації бюджетного фінансування та участь безпосередніх споживачів освітніх послуг у співфінансуванні вищої освіти. Здійснюється перехід від принципу "фінансування всіх" до принципів "фінансування кожного" та "фінансування кожним".

Основною перевагою нового варіанту надання ВНЗ коштів з державного бюджету повинен стати диференційований підхід до потреб кожного вищого навчального закладу. Вихідними положеннями для розмежування цих потреб має бути моніторинг та оцінка рівня теоретичної й практичної підготовки випускників, професорсько-викладацького складу, наукових співробітників, стану матеріально-технічної бази навчального закладу й інших чинників.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Отже, загальний аналіз нинішнього стану вищої освіти дає підстави визначити такі головні принципи її функціонування: одним із основних джерел фінансування вищих навчальних закладів повинен залишатися державний бюджет, але оскільки державний бюджет не в змозі відшкодувати усі потреби у фінансових ресурсах вищих навчальних закладів, необхідно широко залучати додаткові джерела фінансового забезпечення; модель фінансування вищого навчального закладу насамперед повинна передбачати заміну попереднього затратного механізму виділення коштів з державного бюджету на цільовий, тобто такий, який би враховував не лише витрати освітнього закладу на підготовку одного студента, а й характер конкретних програм навчання і наукових досліджень, актуальність та якість яких визначаються на конкурсній основі та включає у вартість підготовки бакалавра, магістра частку накопичення, яка може бути використана на розвиток матеріально-технічної бази, стимулювання працівників тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хорунжий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу // Г. Хорунжий: Вища школа. – 2010. – № 5/6. – С. 12-24.
2. Кремень В. Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у XX1 столітті // В.Кремень: Вища освіта. – 2002. – № 4/5. – С. 3 – 33.
3. Шмырева Н.А. Педагогические системы: научные основы, управление, перспективы развития / Шмырева Н.А. Губанова М.И., Крецан З.В. – Кемерово, 2002. – С.99.
4. Шевченко В.Л. Болонский процесс: состояние и проблемы высшего образования Украины / Шевченко В.Л., Семенюк К.С // Вісник. 2009. Вип.№1(10). – С.30-34.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів: [підручник] / О.Д.Василик – К.:НІОС, 2000. – 416 с.
6. Україна. Закон. Про освіту: 23.05.1991р. № 1060-XII-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/ laws/ main. cgi? Nreg = 1060-12.
7. Україна. Закон. Про Державний бюджет України на 2011 рік: від 23.12.2010р. № 2857-VI-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2857-17.